

Ірина Гулевич
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Мирослав Савчин

Проблема формування моральної самооцінки в молодших школярів набула сьогодні особливого значення у зв'язку з відродженням у житті суспільства духовно-моральних норм міжособистісної взаємодії та життєдіяльності. Духовно розвинена людина проявляє свої позитивні моральні якості, що йдуть від глибин її душі. Індивідуальна мораль конкретної людини є відображенням соціальної та духовної моралі. Духовність, зазначає М.Савчин, – це вищий момент людської індивідуальності [7]. М.Боришевський [2] стверджує, що духовність є втіленням моральності у реальному контексті життєдіяльності особистості як носія високих гуманних чеснот. Дуже важливо, щоб дитина вміла розуміти іншу людину, морально ідентифікувати себе з іншим, прагнула емоційно відгукнутися на проблеми іншого, а відтак адекватно оцінювати себе як суб'єкта моральної поведінки. Набутий досвід самооцінювання та реальної поведінки у дитинстві є дуже вагомим та дійовим протягом всього життя. Молодший школяр повинен усвідомити, що він повинен творити добро та боротися зі злом.

Адекватна моральна самооцінка – це оцінювання дитиною своїх морально-духовних якостей, знань, навиків і вміння ідентифікувати себе з образом позитивних чи негативних морально-оцінних еталонів, незалежно від різних умов, ситуацій [4].

Науково-психологічне вивчення проблеми розвитку моральної самооцінки свідчить, що нерідко виникають розбіжності між правильним вербальним відтворенням моральних знань і реальною поведінкою молодшого школяра, що свідчить як про неадекватне усвідомлення моральних імперативів, так і про

відсутність їх особистісного сенсу. Багато психологів та педагогів, що займалися дослідженням даної проблеми, констатують факти недостатнього практичного досвіду особистості щодо втілення наявних у неї моральних знань у реальні вчинки. Однією з причин такого стану справ є досить низький рівень ефективності використовуваних педагогічних технологій виховання; недостатня обґрунтованість існуючих підходів до розв'язання цього завдання. Саме тому поставила необхідність систематизувати й поглиблено вивчити дану проблему, що дозволило нам конкретно підійти до вивчення проблематики визначення особливостей формування моральної самооцінки молодшого школяра.

Формування моральної самооцінки як важливої структурної складової моральної самосвідомості особистості може відбуватися тільки з одночасним розвитком інших складових моральної самосвідомості, зокрема, образом Я моральне та соціально-перцептивних механізмів. Так, М.Й. Боришевський, відзначає: «Особистість як система має, безумовно, багато спільного з усіма іншими системами, які теж нездатні нормально функціонувати, розвиватися внаслідок їх односторонності, несумірності складових, недооцінки одних та перебільшення ролі інших» [2, с. 29].

Розвиток моральної самооцінки особистості не слід зводити її розв'язання до засвоєння учнями понять, норм і правил поведінки в процесі навчання та спеціально організованої школою моральної освіти, слід враховувати, що моральна самооцінка є одним з механізмів регуляції моральної поведінки, проїнятої почуттям істини, доброти; на формування таких моральних якостей, як справедливість, гідність, вдячність, дисциплінованість, відповідальність, чесність, милосердя та ін.

Спираючись на численні дослідження вчених[2,7,8], можна констатувати, що моральна самосвідомість є незмінно соціально-психологічним утворенням, оскільки за допомогою соціальних контактів людина набуває певних моральних знань стосовно своєї індивідуальності та унікальності. Завдяки «наявному зворотньому зв'язку від найближчого оточення, яке виконує функцію своєрід-

ного дзеркала, людина отримує інформацію «Хто Я?» та оцінку – «Який Я?» [1, с.187].

Дослідження сучасних психологів підкреслюють значущість соціального оточення для становлення моральної самооцінки особистості. Зокрема, О. Євтіхов [3] вважає, що, незважаючи на велике значення найближчого оточення, все ж людина не може одночасно сконструювати дійсно справжній образ того, якою вона є насправді. Тому людині призначено збирати характеристики щодо власного Я-морального протягом усього життя окремими частинками. Проте не кожен досягає успіху в цьому, оскільки сукупність уявлень людини стосовно себе може не тільки не збігатися, але й зовсім відрізнятись від уявлень про неї у навколишніх. Така ситуація розходження між уявленнями людини щодо самого себе та його уявленнями про те, як його сприймають оточуючі, може призводити до негативних наслідків. Л. Фестінгер називав ситуацію зіткнення двох протилежних знань «когнітивним дисонансом», що спричиняє важкі емоційно-почуттєві переживання і призводить до погіршення особистісних стосунків. Отже, важливим завданням кожної особистості є знайти певний баланс, зближення усього комплексу уявлень щодо різних аспектів власного Я [5].

Згідно з уявленнями вчених щодо становлення та формування моральної самооцінки у структурі моральної самосвідомості особистості є певна послідовність етапів (Р. Бернс, Е. Еріксон, І.І. Чеснокова, М. Юкнат та ін.). Спочатку дитина набуває певних моральних знань щодо власного Я шляхом інтеріоризації оцінок дорослих, відбуваються перші спроби досягти поставленої мети. Зауважимо, що у дошкільному віці ще немає усвідомленого планування власної діяльності і поняття «мета» вживається лише у сенсі кінцевого результату (мається на увазі те, що дитина свідомо не планує, її поведінку зумовлюють зовнішні стимули). У молодшому шкільному віці формування моральної самооцінки особистості, досягнення нею певних цілей моральним способом є процесом більш усвідомленим, але також залежить від зовнішніх оцінок. Питома вага у процесі розвитку моральної самооцінки на цьому етапі онтогенезу належить

особливостям взаємодії у контексті школи між учителем та учнем, між класним колективом, а також від результатів навчальної діяльності.

Наше завдання полягало у створенні й апробації цілісної програми-системи формуванню моральної самооцінки, що забезпечувала б збалансованість теоретичного й емпіричного матеріалів та наукове узагальнення одержаних даних. Основним підґрунтям такого підходу було вивчення суті моралі, основних соціально-перцептивних механізмів функціонування і становлення моральної самооцінки молодшого школяра, наукового забезпечення педагогічного досвіду. Ми виходили з того, що моральне самооцінювання передбачає «Усвідомленість та адекватність життєвих цілей, твердість, здатність протистояти складним обставинам і боротися за здійснення власних ідеалів базується на глибокому розумінні себе, своїх прагнень, правильній оцінці своїх можливостей» [8, с.100]. Йдеться про реалізацію власного морального потенціалу «тут і тепер», тобто безпосередньо у процес постановки певної мети, досягнення її та, як наслідок, усвідомлення власної успішності та моральної компетентності. Така ситуація сприятиме зміцненню віри в себе, поглибленню бажання пізнати різні аспекти свого Я – моральне та допоможе молодшому школяреві адекватно сконструювати подальшу лінію моральної поведінки і життєву стратегію. У створенні та реалізації програми ми дотримувалися таких загально-методологічних принципів, на основі яких здійснювалося формування моральної самооцінки:

- принцип дослідницької позиції вихованця щодо моральної поведінки. В класі створювалися такі умови, в яких учням пропонувалося знайти вирішення моральної колізії та подумки експериментувати з ймовірними результатами;

- принцип цілісності розвивальної роботи, в якій психологічна дія, одна вправа є підготовкою для іншої та дає матеріал для проблеми взагалі, а проблема розроблялася і закріплювалася в наступній вправі, грі;

- принцип системного підходу до особистості, як складної системи, що поєднує в собі ціннісну систему ставлень, власне світосприйняття, що зумовлює формування моральної самооцінки;

- принцип діалогічності, що передбачає налагодження стосунків між психологом, класним керівником та класом. Ми виходили з того, що рівноправне спілкування з дорослим сприяє підвищенню моральної компетенції та гідності молодшого школяра. Крім цього, у процесі проведення тренінгу акцентувалась увага на право кожного учасника говорити та обов'язок слухати;

- принцип саморозкриття: кожному молодшому школяреві надається можливість виявити адекватні моральні почуття, переживання, думки, а не засвоєні стереотипно моральні зразки поведінки. Однак слід враховувати, що молодшого школяра легко спонукати до морального саморозкриття, і обережно реалізовувати цю настанову;

- принцип індивідуального підходу, що передбачає врахування рівня можливостей, ступінь відкритості у спілкуванні, характерологічні та темпераментні особливості школяра;

- принцип зворотнього зв'язку, завдяки якому відбувається збагачення змісту образу Я-моральне, корегування моральної самооцінки та рівня домагань особистості;

- принцип «тут і тепер». Завдання тренінгу спрямовані на зосередження актуальних переживань учасників тренінгу;

- принцип активної участі у виконанні завдань, що передбачає наступне: якщо є бажання щось сказати та обговорити, то це потрібно зробити, навіть якщо ніяково та страшно, одночасно, у кожного учня є право промовчати, якщо це відповідає його внутрішньому стану;

- принцип творчої активності та співробітництва. Включення в діяльність дітей ігрових моментів та їх обговорення, надання можливості випробувати і зрозуміти нові способи моральної поведінки. Діти повинні поважати думку кожного, психологічна захищеність від критики та приниження. Застосовуються прийоми театралізації й розминки;

- принцип самодетермінації у процесі морального розвитку молодший школяр не є тільки пасивним об'єктом, але й активним суб'єктом морального саморозвитку. Процес формування моральної самооцінки передбачає активну

діяльність школяра, що поєднує як моральне самопізнання, моральне самовдосконалення, моральне само оцінювання, так і пізнання моральних феноменів навколишнього світу;

- принцип толерантної та коректної педагогічної оцінки. Педагог повинен оцінювати не особистість молодшого школяра, його вчинки, дії, позиції ставлення. Як правило, оцінювання здійснюється у формі таких висловлювань: «Чому ти так вважаєш?», «Висловлення цікаве, потрібно подумати», можна виявити здивування «Як ми це не зауважили?» тощо;

- принцип культивування доброзичливості однокласників (стосунки повинні бути приємними, уважними, приязними).

Не дивлячись на теоретичне визначення значущості і пріоритетності розвивальної взаємодії, що ґрунтується на діалозі з дитиною, в практиці системи освіти (в т.ч. і школи першого ступеня) спостерігається педагогічна безпорадність, авторитарність, маніпулювання дітьми, не дивлячись на те, що багато педагогів знайомі з різними педагогічними і психологічними теоріями, дослідницькими розробками і методиками демократичної, гуманістичної, альтруїстичної, ненасильницької взаємодії з дітьми. Вони також погоджуються з необхідністю суб'єктивного, розвивального, поважаючого, а не травмуючого і блокуючого активності дитини педагогічного спілкування. Одночасно, ті ж педагоги не здійснюють такої взаємодії з дітьми, що відповідає їх моральним оцінкам і часто застосовуються способи, що гальмують активність і самостійність дітей. Їх спілкування є часто емоційно нейтральним або, навіть, негативним.

Неефективність морального виховання взагалі і становлення моральної самооцінки, зокрема, на нашу думку, можна пояснити тим, що, по-перше, технологія розвивальної гуманістичної взаємодії не засвоєна ними, по-друге, ті моральні поняття, норми, цінності, які об'єктивно вони повинні декларувати, виховувати у школярів не відповідають не тільки їх внутрішнім переконанням, але й їх реальній поведінці. Виховні впливи педагогів не підкріплюються особистим прикладом і емоціями, не викликають адекватні емоційні пережи-

вання, що повинні супроводжувати процес осмислення моральних імперативів і співвіднесення їх з Я-моральне та їх реалізації в конкретній поведінці.

Таким чином, визначаючи модель психокорекційної програми щодо корекції моральної самооцінки, вважаємо, що доцільним є проведення роботи у двох напрямках, а саме: активна співпраця безпосередньо з дітьми (у контексті проведення соціально-психологічного тренінгу), а також психолого-педагогічна робота з їхніми батьками та вчителями.

На нашу думку, одним із ефективних засобів формування моральної самооцінки у молодших школярів є соціально-психологічний тренінг. Ефективність застосування соціально-психологічного тренінгу для цієї вікової категорії зумовлюється врахуванням психологічних особливостей молодших школярів та актуальністю завдань їх вікового розвитку. У цьому віці відбувається зростання довільності психічних процесів, самостійності школяра в навчанні та керованості сприймання, запам'ятовування і відтворення інформації, у посиленні зосередженості уваги до виконання навчальних завдань. У них відбуваються помітні зрушення у формуванні моральної самосвідомості дітей. Поступово молодший школяр вчиться самостійно оцінювати та аналізувати свої вчинки та формувати власну думку про себе. В кінці молодшого шкільного віку за спеціально організованого навчання у школярів розвивається та формується адекватна моральна самооцінка. На тренінгових заняттях учаснику вдається наблизитися до розуміння себе та усвідомити ті характеристики, які бачать в нього навколишні. Тут, на відміну від ситуацій стихійного спілкування, формування та корекція уявлень людини про себе відбувається інтенсивніше та керовано.

А.С. Прутченков [6] зауважує, що найважливіше завдання соціально-психологічного тренінгу – допомогти учаснику виразити себе індивідуальними засобами, властивими тільки йому, а для цього спочатку необхідно навчитися сприймати та розуміти себе. Реалізація цього завдання здійснюється за такими соціально-психологічними механізмами: сприйняття себе через співвіднесення себе з іншим; сприйняття себе через сприйняття себе іншими людьми; сприй-

няття себе через результати власної діяльності; сприйняття себе через спостереження внутрішніх станів; сприйняття себе через сприйняття власного зовнішнього вигляду.

Отже, за своєю сутністю, психологічний тренінг є тим засобом, який дозволяє учаснику усвідомити та зрозуміти себе, власні бажання та проблеми завдяки взаємодії та спілкуванню в спеціально створеній тренінговій групі. Важливим є те, що незважаючи на фокусування уваги у тренінгових групах на пошуках тих форм моральної поведінки, які сприяли б гармонізації особистісних стосунків, одночасно з цим відбуваються зміни в особистісному Я-морального кожного учасника. Це дає змогу усвідомити те, що раніше було «приховане та нав'язувало певні рішення» [3, с.18], бо «людина знає, що потрібно іншим, але іноді зовсім не знає, чого хоче вона» [3].

В умовах тренінгу, завдяки взаємодії та спілкуванню, що мають місце у спеціально організованому процесі, активізуються процеси морального самоусвідомлення, самоприйняття, а також відбувається апробація нових, більш ефективних моделей поведінки.

Загальною концепцією запропонованого тренінгу формування моральної самооцінки слід вважати сукупність процесів усвідомлення різних аспектів власного Я-морального, реалізації цього морального уявлення в поведінці та діяльності, досягнення певних цілей та, як наслідок, переживання почуття успіху та впевненості у процесі розв'язанні поставлених завдань моральним способом. Саме через вирішення таких базових завдань тренінгової програми, уможливорюється процес корекції моральної самооцінки у сукупності її складових компонентів. «Саме те, як людина себе уявляє і сприймає, значно впливає на ті цілі, які вона перед собою ставить (в тому числі і у тренінгу), вчинки, які вона здійснює та її загальне ставлення до життя» [3, с.32].

Загальна мета, запропонованого нами, тренінгу конкретизується у таких завданнях: 1) оволодіння молодшими школярами моральними знаннями про власну особистість, групи, ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії на моральних засадах; 2) розширення їх моральних знань і уявлень та усвідомлення

різних аспектів власного Я-морального; 3) виявлення власної індивідуальності, унікальності та гідності; 4) розвиток здатності більш глибоко сприймати та оцінювати партнерів по взаємодії (розвиток соціально-перцептивних механізмів); 5) реалізація власних можливостей та індивідуального морального потенціалу у поведінці та діяльності (постановка та досягнення реальної мети); б) підвищення рівня адекватного морального самоствавлення, його відкритості.

Програма формування моральної самооцінки особистості молодшого школяра за допомогою соціально-психологічного тренінгу повинна базуватися на таких засадах: 1) формування навичок ефективного спілкування та налагодження стосунків; 2) моральне самопізнання, самоусвідомлення; 3) співвіднесення Я-моральне теперішнє та Я-моральне ідеальне (майбутнє); 4) формування адекватного морального самооцінювання.

Список використаної літератури

1. Бернс Р. С. Развитие Я-концепции и воспитание / Р.С. Бернс; пер. англ. М.Б. Гнедовского, М.А. Ковальчук. – М.: Прогресс, 1986. – 423 с.
2. Боришевский М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1995. – №3. – С.26-33.
3. Евтихов О. В. Практика психологического тренинга / О.В. Евтихов. – СПб.: Речь, 2005. – 254 с.
4. Заміщак М.І. Особливості визначення рівнів моральної самооцінки у молодших школярів // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб./ Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки – Київ-Вінниця, 2010. – Вип.66. Частина 2 – С.44-49.
5. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс; пер. англ. В.Гаврилов, С. Шпак, С. Меленевская, Д. Викторова, А. Гурова [6-е изд., перераб. и доп.]. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
6. Прутченков А.С. Социально-психологический тренинг в школе/ А.С. Прутченков. – М.: ЭКСМО-пресс, 2001. — 638 с.
7. Савчин М.В. Духовний потенціал людини / М.В.Савчин. – Івано- Франківськ, вид-во “Плай” Прикарпатського університету, 2001. – С.37-59.
8. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И.Чеснокова. – М., 1978. – 144 с.